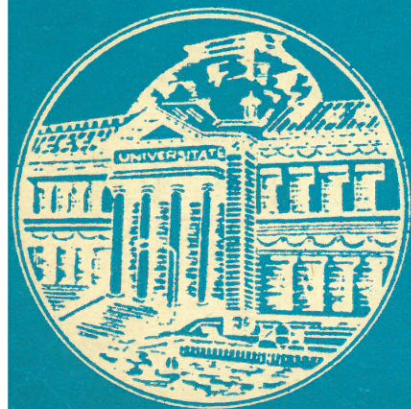

**ANNALES
DE L'UNIVERSITÉ
DE CRAIOVA**

**ANNALS
OF THE UNIVERSITY
OF CRAIOVA**

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN CRAIOVA

**SERIA
FILOZOFIE
SOCIOLOGIE
ISTORIE**

ANUL VI — 1981

COORDONATE PSIHO-SOCIALE ALE RECEPTĂRII LITERATURII DE CĂTRE ADOLESCENȚI

LIVIA DORDEA

Purtătoare a unui profund sens educativ aflat „sub semnul primordial al valorii estetice”¹, literatura nu își exercită în mod direct și previzibil influența asupra cititorului. De aceea, dimensiunile reale ale utilizării educative a literaturii pot fi sesizate îndeosebi în cadrul analizei concrete.

Locul cărții în sfera preocupărilor de timp liber, timpul afectat lecturii, preferințele literare și specificul receptării mesajului literar sînt, așa cum au evidențiat numeroase cercetări, dependente de coordonatele sociale și psihologice ale dezvoltării individului. Adolescenții, a căror relație cu literatura constituie obiectul acestui studiu, reprezintă o categorie de cititori cu un profil psiho-moral distinct. Cercetarea a fost efectuată asupra unui eșantion reprezentativ² pentru populația de elevi între 15—18 ani ai unei unități școlare de reeducare (grup școlar pentru minori care au comis fapte antisociale). Cunoașterea universului lecturii și surprinderea unor mecanisme ale receptării literaturii trebuie, cu atât mai imperios în acest caz, convertite în repere ale viitoarelor acțiuni educative și reeducative. Pentru realizarea acestor obiective am recurs la o serie de tehnici complementare de investigație: test de interese, chestionar cuprinzînd întrebări factuale (numărul cărților citite în ultima lună, titlul și autorul ultimei cărți citite, surse de procurare, tehnica lecturii), întrebări vizînd atitudini, motivații, opinii (atitudinea față de învățatură, motivarea interesului/dezinteresului față de lectură, satisfacții obținute prin lectură, genuri literare preferate etc.), întrebări de identificare (vîrstă, anul internării în școală, tipul localității de domiciliu etc.) și analiza de conținut a unor compoziții pe teme literare.

I. Lectura, între necesitate și întîmplare

Ponderea și nivelul intereselor literar-artistice și de cunoaștere³, locul lecturii în ierarhia activităților de timp liber îndreptătesc considerarea lecturii ca o constantă a preocupărilor acestei categorii de adolescenți. Pentru a surprinde dimensiunile reale ale conștientizării necesității de a citi⁴, subiecților li s-a cerut să aprecieze dacă lectura reprezintă pentru ei o activitate necesară și sursa unor satisfacții specifice sau o activitate întîmplătoare.

¹ *Tineretul și lumea cărților*, România literară, nr. 7/1979.

² Reprezentativitatea a fost urmărită pentru indicatorii: vîrstă, mediu de proveniență, nivel de instrucție.

³ În cadrul profilului de interese propriu eșantionului studiat, grupa obținută prin cumularea categoriilor „interese de cunoaștere” și „interese literar-artistice”, ambele favorabile lecturii, ocupă primul loc.

⁴ Lectura extrașcolară.

O primă considerare a răspunsurilor permite constatarea că pentru 50% din subiecți lectura nu este o activitate fortuită ci răspunde unei necesități interioare. Evoluția lecturii de la statutul de comportament întâmplător la cel de comportament necesar este puternic influențată de atitudinea față de învățatură: 68% din cei care consideră că citesc pentru a răspunde unei necesități distincte au o atitudine foarte favorabilă față de învățatură („învățătura este o activitate plăcută și interesantă”).

Corelarea tipului de activitate predilectă cu modalitatea preferată și intensitatea interesului pentru lectură permite o delimitare mai precisă a categoriei de subiecți care prezintă un comportament de lectură constant: 20% dintre elevii care au declarat că „sînt nevoia de a citi” desfășoară în timpul liber o activitate — lectură sau studiu — care să permită satisfacerea acestei necesități și numai 14% dintre aceștia optează pentru formula solitară de petrecere a timpului liber, formulă prin excelență favorabilă lecturii sau studiului. Una din explicațiile posibile ale acestei neconcordanțe este aceea că unii elevi nu-și urmează întotdeauna imboldul launtric, fie pentru că nu știu să-și găsească sau să-și creeze condițiile care ar permite satisfacerea cerințelor de acest tip, fie pentru că influențele grupului și specificul vieții în colectiv acoperă „vocea interioară” a nevoii de a citi⁵. O altă explicație posibilă ar viza faptul că răspunsul — declararea unei necesități interioare de a citi — nu corespunde realității. Adolescenții chestionați nu dispun, probabil, de o suficientă capacitate de autocunoaștere și confundă nevoia de a citi cu necesitatea de a desfășura o activitate, oricare ar fi aceasta, într-un moment în care lectura este activitatea cea mai accesibilă.

II. Universul lecturii

Analiza caracteristicilor receptării nu poate ocoli dezvăluirea preferințelor literare ale categoriei de subiecți considerate. Răspunsurile indică, în primul rînd, orientarea conștientă către genul „cărți de aventuri” (37%), iar analiza lecturilor maximal apreciate, dintre cele parcurse în ultimul timp, confirmă această preferință în 20% din cazuri.

Gradul de cristalizare, stabilitatea preferinței sînt evidente pentru acea categorie de subiecți care a conștientizat atracția exercitată de un anumit gen de lectură, consideră că obține satisfacții deosebite citind cărți care se încadrează în genul îndrăgit și manifestă o receptivitate scăzută față de conținuturile literare care nu corespund orientării dominante. Subiecții care se caracterizează prin această convergență a preferinței și comportamentului de lectură în sfera cărților de aventuri reprezintă 20%. Celelalte categorii de conținut literar care au atras preferințele unui număr semnificativ de adolescenți sînt, în ordinea ponderilor, următoarele: „cărți de dragoste” (15%); „cărți de știință și tehnică” (12%), „cărți cu tematică istorică” (9%); „cărți despre viața copiilor și tinerilor” (5%), „cărți cu povești sau basme” (5%) etc. Această ierarhie a preferințelor, deși prezintă unele similitudini cu cea evidențiată în cercetări asupra altor categorii de adolescenți⁶, traduce un stadiu al educației morale și estetice care nu poate fi considerat optim. O atare atitudine critică pare cu atât mai justificată dacă subliniem cîteva din implicațiile preferințelor pentru categoriile de conținut amintite. Astfel, referindu-ne la cărțile „de aventuri”, se observă că între acestea figurează unele titluri aparținînd literaturii universale (autorii lor sînt W. Scott, A. Dumas, D. Defoe), dar aceeași preferință conduce și la lectura unor cărți lipsite de valoare artistică, guvernate de norme etice îndoielnice, propunînd o viziune schematică asupra realității sociale⁶. În privința orientării spre lecturi „de dragoste”, aceasta, deși justificată prin nevoi și preocupări specifice vârstei, este uneori sinonimă preferinței pentru versiunea melodramatică a dragostei. Deproblematizarea, psihologia univocă a personajelor, situațiile neechivoce asigură acestor producții sub-literare o accesibilitate sporită și le conferă atributele derizoriului⁷.

⁵ Vezi Dumitru Bazac, *Orizontul lecturii adolescenților*, în *Adolescenții și cultura*, București, Ed. Academiei, 1974.

⁶ Cf. Pavel Câmpăanu și Ștefana Steriade, *Fascinația derizoriului*, în *Esteticul în sfera culturii*, București, Ed. Meridiane, 1976, p. 180—182.

⁷ *Ibidem*.

Semnaltată anterior pentru cazul particular al cărților de aventuri, convergența componentei preferențiale cu cea comportamentală funcționează și la nivelul relației generale dintre cele două variabile. Măsura-exprimată de valoarea coeficientului de corelație reciprocă⁸ — în care modificările dintre cele două ierarhii (cea a preferințelor și cea a ultimelor cărți citite) sînt interdependente are, de asemenea, implicații în planul posibilităților de a manipula această relație în scopuri educative.

III. Satisfacțiile cititorului

Satisfacțiile concrete exprimate de subiecți au fost organizate în categoriile :

a) Identificare-proiecție

Satisfacțiile care se referă la utilizarea individuală a conținutului literar pentru a se caracteriza, aprecia în raport cu personajele literare, pentru reevaluarea, compensarea diverselor aspecte ale personalității, a experienței trecute sau actuale a subiectului reprezintă 20,37%.

b) Interacțiune para-socială⁹

Păstrîndu-și identitatea psihologică, 14,81% dintre subiecți întrețin cu unul sau mai multe personaje o relație mediată (indirectă) care suplinește interacțiunea reală. Datorită gradului de implicare în conținutul literar acești cititori se raportează la eroii cărților „ca și cum” aceștia ar fi persoane reale.

c) Inserție socială

Utilizarea conținutului lecturii ca temă pentru discuții interindividuale sau în grup, pentru a îndeplini un rol în grupul din care fac parte, pentru socializarea proprie caracterizează 40,74% dintre elevii studiați.

d) Instructiv-educative

Dorința de cunoaștere, de a se instrui, documenta, afla lucruri noi înregistrată și la nivelul structurii intereselor motivează lectura a 24,08% din adolescenți.

Regruparea tipurilor de satisfacții procurate de lectură în funcție de criteriul adecvării la specificul literaturii ca obiect artistic evidențiază prevalența satisfacțiilor nespecifice (identificare-proiecție, interacțiune para-socială și inserție socială) asupra celor specifice (instructiv-educative)¹⁰ : 75,9%, respectiv 24,1%.

În procesul formării culturii literare stadiul educației artistice caracterizat prin „uzajul” (utilizarea) preestetic al literaturii, prin receptarea predilectă a elementelor afective, prin echivalarea faptelor artistice, cu cele cotidiene, familiare, este necesar. „Nimeni nu poate începe cu operele care, refuzînd să idealizeze, să înfrumusețeze, să placă, avertizează fără echivoc că se adresează cititorului nu subiectului psihologic”, deci educația artistică trebuie să debuteze „cel puțin cu arta echivocă : care are alte puteri decît cele ale artei”¹¹. Prelungirea acestui stadiu dincolo de o anumită vîrstă și nivel de școlarizare constituie un obstacol al „inșertiei adolescenților în cultură”¹².

⁸ Coeficientul de corelație reciprocă (Pearson) : $c = 0,60$

⁹ Horton și Wohl, 1956 apud Denis McQuail, J. C. Blumer, J. R. Brown, *The Television Audience ; A Revised Perspective* în *Sociology of Mass Communication*, Penguin Books, 1972, p. 157.

¹⁰ Răspunsuri caracteristice pentru satisfacții strict estetice (stil, modalități și perspective specifice de abordare etc.) nu au fost obținute la nivelul eșantionului.

¹¹ Gaëtan Picon, *Scritorul și umbra lui*, București, Ed. Univers, 1973, p. 79.

¹² D. Bazac, *op. cit.*, p. 138.

Analiza receptării literaturii de către o anumită categorie de subiecți cuprinde, adesea implicit, ipoteza existenței unei relații între caracteristicile (socio-demografice, psihologice, educaționale etc.) receptorului și caracteristicile procesului de receptare. În această formă specifică de comunicare care este lectura, motivele (nevoile) care îl orientează pe cititor către o anumită carte determină utilizarea (=tipul de satisfacție) pe care o dă conținutului literar. Ipoteza aleasă pentru a specifica pe cea — implicită și generală — amintită mai sus privește relația dintre tipul de satisfacție obținut (caracteristica motivațională a receptorului ca variabila intermediară) și tipul de conținut literar preferat/consumat (caracteristica receptării ca variabila dependentă).

Analiza a constatat din raportarea tipului de satisfacție la trei ipostaze ale conținutului literar: conținut literar preferat (genul literar preferat), conținut literar consumat (ultima carte citită) și conținutul literar anticipat (alegerea unui titlu dintr-o listă de zece¹³ — toate imaginare — asociate unor tipuri relativ distincte de conținuturi literare).

Variația naturii satisfacțiilor obținute prin lectură pare să fie independentă de cea a conținutului literar¹⁴. În studiile asupra culturii de masă, această idee este tot mai frecvent formulată în termenii: oamenii „consumă adesea diverse tipuri de conținuturi (literare, televizate etc.) pentru esențiala aceeași satisfacție și, cor relativ, găsesc satisfacții alternative în același conținut”¹⁵. Rezultatele obținute reprezintă confirmări parțiale și fragmentare ale acestei ipoteze:

a) Conștientizarea preferinței pentru conținutul literar de o anumită factură poate comanda lectura unor cărți care corespund preferinței. La rîndul său, parcursul unei lecturi (întîmplătoare în raport cu preferința și aleasă sub influența unor factori mai mult sau mai puțin conjuncturali¹⁶) întărește preferința pentru un anumit tip de conținut, mecanismele acestei intercondiționări nefiind surprinse la nivelul analizei amintite.

b) Satisfacțiile procurate de lectură nu sînt condiționate de tipul de conținut (acțional, metaforic, biografic sau științific), nevoile individuale determinînd utilizarea — preponderent nespecifică, psihologică) independent de potențialul (informațional sau ficțional) al cărții (lecturii).

c) Orientarea către un tip de conținut, anticipat prin intermediul titlului¹⁷, nu se află în corelație semnificativă cu caracteristica utilizării conținutului.

Concluzii

Importanța lecturii în viața sa spirituală, măsura în care aceasta răspunde unei necesități interioare sau unor trebuințe conjuncturale, satisfacțiile obținute prin lectură conferă specificitate relației adolescentului cu literatura. Această relație se caracterizează, așa cum relevă rezultatele, prin utilizarea preponderent nespecifică (preestetică) a literaturii: reacția față de operele literare este similară celei față de evenimentele vieții personale, și aprecierea unei lecturi este dependentă de un sistem de criterii transferat din cotidian. În acest stadiu în care „analogia puterilor maschează diferența mijloacelor, așa cum diferența efectelor disimulează analogia mijloacelor, un roman poate fi ușor înlocuit cu un film sau cu o emisiune t.v. și oricare dintre ele încetează să atragă în momentul în care viața oferă situații mai pasionante”¹⁸. Literatura apare ca o alternativă funcțională, ca o modalitate de satisfacere a unor necesități psihologice.

¹³ Nicole Robine, *Lectura în Literar și social*, București, Ed. Univers, 1974, p. 241.

¹⁴ χ^2 calculat pentru cele trei ipostaze ale relației analizate are valori sub pragul semnificației statistice; coeficientul de corelație reciprocă (Pearson) indică o ușoară interdependentă ($c=0,35$) a celor două variabile.

¹⁵ Denis McQuail, J. G. Blumer, J. R. Brown, *op. cit.*, p. 153.

¹⁶ Am inclus aici factori cum sînt: recomandările prietenilor, colegilor, circulația cărților respective în grupul din care face parte subiectul etc.

¹⁷ Caracteristicile relației titlu-conținut literar, abordate în unele cercetări la nivelul funcțiilor titlului, nu au fost considerate în cadrul acestei analize.

De la atitudinea generală de disponibilitate la stadiul receptării estetice și apoi la dezvoltarea acestei capacități, procesul educației artistice trebuie permanent ghidat, orientat atât pentru a evita fixarea la primele stadii cât și pentru a impulsiona trecerea la nivelul superior. Ridicarea nivelului de instrucție, îmbogățirea culturii literar-artistice, formarea sensibilității estetice creează premise favorabile formării unor tineri capabili să se raporteze specific, nealternativ și estetic la literatură. De aceea, numai în asemenea condiții, adolescentul — personalitate în formare și, deci, cititor în formare — va depăși preferința pentru lecturile minore sau echivoce și va putea opta pentru opere de mare valoare artistică.

Pentru categoria de adolescenți analizată, această evoluție este cu atât mai necesară cu cât calitatea operelor condiționează realizarea unor influențe educative și needucative durabile. „Literatura calificată drept inferioară prezintă în mare măsură conținuturi emoționale necontrolate, inadecvate“¹⁹, în vreme ce producțiile literare de valoare, „tematizând“ aceste conținuturi, vor putea provoca în cititor o distanțare de sine, premisă a autoevaluării, precum și moduri de prelucrare mai adecvate a problemelor²⁰. Iată de ce, obiectul orelor de literatură română, îndrumării și controlului lecturilor, al activităților cultural-artistice de la nivelul organizațiilor U.T.C., școlii și clasei trebuie să devină formarea tînărului capabil să utilizeze cartea, (creația artistică în general) ca pe un instrument al propriei sale restructurări morale și educații estetice.

COORDONNÉES PSYCHO-SOCIALES DANS LA RÉCEPTION DE LA LITTÉRATURE PAR LES ADOLESCENTS

R é s u m é

Les dimensions réelles de la lecture, son caractère — nécessaire ou fortuit —, la hiérarchie des préférences littéraires ont été considérées comme principales variables de l'analyse entreprise. Leur signification psycho-sociale, par rapport à la catégorie de sujets visés (élèves âgés de 15 à 18 ans d'une institution spéciale de rééducation), a été révélée dans un cadre théorique plus général.

Les catégories de satisfactions obtenues par la lecture, les fonctions et la finalité de l'usage du contenu littéraire représentent les repères de la démarche explicative réalisée, tout en rendant compte d'une spécificité de la relation de l'adolescent avec la littérature.

¹⁸ Norbert Groeben, *Psihologia literaturii*, București, Ed. Univers, 1978, p. 112.

²⁰ cf. N. Groeben, *op. cit.*, p. 112.